

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

**TÜRK
HAMER**

**2. ULUSLARARASI
TÜRK KÜLTÜR EVRENİNDE ALEVİLİK ve
BEKTAŞILIK BİLGİ ŞÖLENİ BİLDİRİ KİTABI**

2. CİLT

Editörler

Dr. Filiz KILIÇ
Tuncay BÜLBÜL

17-18-19 Ekim 2007

ANKARA

Tunceli'nin Pülümür İlçesi Hacılı Köyünde Pir Sultan Ocağı

Pir Sultan Hearth in Hacili Village of Pülümür Town
in The Province of Tunceli

Daimî CENGİZ*

ÖZET

Araştırmamızın amacı bölgede Alevi inancında önemli yeri olan Pir Sultan Ocağı'na dair gerçekliği, yerinde gözlem ve röportaj yöntemi ile görüntülü kayıt altına almak; göç ve şiddet eylemleri neticesinde adeta insansızlaşmış olan bölgede bu ocağın son temsilcilerinden alınan bilgiyi alan çalışması ile arşive kazandırmaktır. Bugünkü Tunceli, Osmanlı Dönemi'nde Dersim olarak bilinen bölgenin sadece merkezi kısmını teşkil etmektedir. Burada üstlenmiş bir düzünü aşkın Alevi ocaklarının ibadet dili Türkçe, Zazaca(Kırmaçki) ve Kürtçe(Kurmançî)dir. Dogu Anadolu ve kısmen Orta Anadolu Alevi kitlesinin inanç önderliğini % 65 oranında bu ocaklar yapar. Araştırmamıza konu olan Pir Sultan Ocağı Dersim'de yaklaşık, 500 yıl Alevi inancı ve kültürüne hizmet etmiştir. Ocak sahipleri kendilerini Pir Sultan evladı olarak tanımlamaktadırlar. 66 köyü ile ilçe merkezi Kırmancki konuşan Pülümür'de, tek Türkçe konuşan Hacılı köyünün 500 yıldan beri asimile olmadan varlığını korumasını, ibadet dilinin Türkçe olmasına; ayrıca Pir Sultan gibi büyük Türk şairinin edebî diline ve Türkçenin gücüne bağlamaktayız.

Dersim'de farklı dillerden ocak mensuplarını birbirine bağlayan, Alevilik harcıdır. Ortak coğrafya, kader birliği, iktisadî ve inançsal koşullar; Dersim ruhî şekillenme birliğini doğurmuştur. Kültür Bakanlığı, üniversiteler ve Alevi-Bektaşî kurumlarına bu tarihî yapıyı kültür varlığı olarak koruma altına almalarını ve bu ocak hakkında daha kapsamlı araştırma yapmalarını önermekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Dersim Ocakları, Tunceli Ocakları, Pir Sultan Ocağı, Hacılı Köyü.

ABSTRACT

The aim of our study is to provide a visual recording of the Pir Sultan Hearth reality, which has a considerable place in the Alawi belief system in the region, through methods of field observation and interview.

In a region where human population is nearly vanished due to migration and violence acts, the information gathered from the final representatives of this hearth is expected to be placed within archives through field studies.

* Dr.

Today, Tunceli constitutes only a central part of the region known as Dersim during the Ottoman Period. There are more than a dozen of Alawi hearths in which the languages of worship are Turkish, Zazaish (Kirmanjki) and Kurdish (Kurmanji).

These hearts are the belief leaders of the Eastern Anatolian and partly Middle Anatolian Alawi community; with a rate of 65 %.

The Pir Sultan Hearth being the subject of our study has served for the Alawi belief and culture in Dersim for nearly 500 years. The owners of the hearth define themselves as children of Pir Sultan. The Hacılı Village has the only Turkish speaking community among 66 villages besides the town center speaking Kirmanjki in Pulumur and this village has preserved its existence for 500 hundred years without being assimilated. We may explain this with the fact that this village's language of worship is Turkish. Besides, this shows the effect of a great Turkish poet; Pir Sultan Abdal as well as the strength of Turkish language.

It is the Alawite faith which combines members of hearths with different languages in Dersim. The common geography, intersecting destinies and circumstances of economy and beliefs have led to the psychological solidarity in Dersim.

We kindly want to recommend the Ministry of Culture, the universities and the Alawi-Bektashi Associations to conserve this historical structure as a cultural asset while providing more detailed study alternatives on this hearth.

(Pir Sultan Abdal (ca. 1480 - 1550), a legendary Sufi poet, whose direct and clear language as well as the richness of his imagination and the beauty of his verses led him to become a loved among the Turks and Kurds. See wikipedia.org for more information.)

Key Words: Dersim Hearth, Tunceli Hearth, Pir Sultan Hearth, Hacılı Village.

Tunceli ili ve çevresindeki inanç ocaklarının sayısı bir düzineyi geçmektedir. Bu ocakların etki alanını cumhuriyet sonrası idari taksimatına göre isimlendirilen Tunceli ili ile sınırlayarak incelemek bizleri yanılgıya götürür. Aktüel – idari sınırlar yerine tarihi coğrafya esasında derin zaman ve yaygın mekân dâhilinde incelemek daha gerçekçi olacaktır. Konuya açıklık getirmek için Osmanlı Dönemi'ndeki Tunceli coğrafyasına kısaca değinmek gerekir.

Bugünkü Tunceli vilayeti Osmanlı Dönemi'nde Dersim denilen ve eyalete teka-bül eden bölgenin sadece çekirdek (iç / merkezi) kısmını oluşturur. Cumhuriyet öncesinin Dersim'i ise bugünkü Elazığ, Bingöl, Muş, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane ve Sivas illerinin kimi ilçelerini de kapsardı.

Merkezi (iç) Dersim sınırları ile örtüşen Tunceli'de mürşit, pir, rehber hiyerarşisi temelinde örgütlenen Alevi ocakları vardır. Bu ocaklara bağlı mürşit, pir ve rehberleri istisnai hallerde temsil eden ve adına "Tikme" denilen fahri ocaklar da mevcuttur. Bunların sayısı 30-40 kadardır. Adına Kırmızı Yılan (Moro Sur) ve Siyah Yılan (Moro Şia) denilen, diğer bir deyişle "Tarik" ya da "emanet" adı verilen kutsal nesneyi korurlar ve ona ev sahipliği yaparlar. Mürşit, Pir ve rehberlerin-

den aldıkları destur ile cem tutar ve taliplerine inanç önderliğini de yaparlar. "Tikme" denilen bu "kutsal emanet" bekçileri lokal (dar) alanda görev icra ederken; diğer mürşit, pir ve rehberliği temsil eden ana ocaklar ise Tunceli merkez olmak üzere; Muş-Varto, Erzurum-Hınıs-Aşkale, Gümüşhane-Şiran, Bayburt üzerinden Sivas-Divriği-Zara ile Tokat-Zile'ye kadar, Bingöl-Karlıova'dan, Elazığ-Karakocan, Malatya, Maraş-Afşin üzerinden Kayseri'nin Sarız ilçesine kadar uzanan bölgede alevi inanç trafiğinin önemli bir bölümünün işleyişini sağlarlar. Bu bölgedeki karmaşık inanç trafiğinin merkezi bugünkü Tunceli'dir. Bu karmaşık inanç trafiğinde bütün yollar bir düzineyi aşan alevi inanç ocağının zirvelerini mekân tuttuğu dağlık merkezi Dersim coğrafyasına çıkar.

Özellikle Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Anadolu'da Alevilere yönelik politikalar sonucu birçok aşiret ve ocak mensupları korunmaya ve savunmaya müsait bu topraksız ve ekime elverişsiz dağlık coğrafyaya sığınmışlardır. Coğrafi koşullar, ekime elverişsiz arazi nedeniyle devletin yerel ayağı olacak derebeylikler dağlık merkezi Dersim'de (kenar bölgeler hariç) oluşmadı. Bölgedeki Selçuklu ve Osmanlı dönemi tarihi yapılanmalarının kenar bölgelerle (Car Sancak) sınırlı kalması da görüşlerimizi doğrulamaktadır. Bu durum bölgede bir nevi iktidar boşluğunu doğurdu. Bu iktidar boşluğu aşiretlerin "cemaat" ve dini ocakların "cem" gibi geleneksel kurumlarınca dolduruldu. Denetimi zor olan bu coğrafya Kırmançki (Zazaca), Kırdışki (Kürtçe) ve Türkçe dillerinden ibadet eden ocakların üssü ve mekânı oldu. İskân, yer yer kıyım, ekonomik, inançsal vd. nedenlerle buraya sığınan farklı dillere mensup seyit kökenli olan ve olmayan aşiretler, ezbetler ve aileler ortak tarihsel süreç içinde, kader birliği neticesinde Dersim'de ortak ruhi şekillenme birliğini yaratmışlardır. Bu birlik ve ruhi şekillenmenin asıl pekiştirici harcı ise batını Aleviliktir.

Yörede mevcut olan Alevi Ocakları şunlardır: Kureyşan (Khuresu), Ağuiçen (Ağuçan), Derviş Cemal, Sarı Saltuk, Baba Mansur, Pir Sultan, Üryan Hızır, Celal Abbas (ya da Ali Abbas), Derviş Gewr, Sih Ahmet, Seyit Kemal, Seyit Munzur, Seyit Sabun, İmam Rıza, Seyh Delili Berh u Can ve Tikme Ocakları...

Halk üzerinde büyük saygınlıkları olan Alevi ocakları, rehber, pir ve mürşit hiyerarşisi içinde tanımladığımız alanda yani Erzurum'un Hınıs ilçesinden Kayseri'nin Sarız ilçesine doğru uzanan coğrafi hattın altında ve üstünde Türkçe, Kürtçe ve Zazaca konuşan Alevi kitlesinin yaklaşık % 65'inin inanç rehberliğini yaparlar. Yani Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ve kısmen Orta Anadolu'nun doğusundaki Alevi kitlesinin inancında etkin rol oynarlar.

Garbı Dersim'de Sarı Saltuklular, Şarkı Dersim'de Pir Sultanlılar yalnız Türkçe ile ibadet yürüten iki saygın seyit ocağıdır. Diğer ocaklar ise Zazaca ve Kürtçe ve yer yer de Türkçe ile ibadetlerini icra ederler. Örneğin Sarı Saltuk ve Pir Sultan ocakları bu bölgedeki Alevi kitlesinin sadece az bir kesiminin (% 8 gibi) inanç önder-

liğini yapmalarına rağmen, istisnasız bütün İç Dersim ve Dış Dersim'deki Alevi kesimlerden (yani kendilerine tabi olmayan taliplerden) saygı görürler; ancak Sarı Saltukluların söz konusu coğrafyanın dışında örneğin Balkanlar ve Trakya'daki Bektaşî kitleleri içinde büyük etkileri vardır.

Sivas'ın Banaz'da Pir Sultan Ocağı, Tokat'ta Er Gaip Ocağı(1), Erzincan'nın Kemaliye ilçesinin Agıl köyünde Koca Haydar Ocağı(2), Kuzey Azerbaycan'ın Gence şehrinde ise Pir Sultan Dağı ve taifesi ile karşılaşmaktayız(3). Yayıgın olarak karşımıza çıkan bu Pir Sultan efsaneleri, Pir Sultan ocakları ve Pir Sultan mensubu taifelerin bir benzeri ile de Tunceli'de karşılaşmaktayız.

Hacılı'daki Pir Sultan Ocağı (evi) 'Büyük Dam' adı ile de anılmaktadır. Hacılı Köyü, rivayete göre Osmanlı Dönemi'nde Horasan ellerini, Erdebil'i Hacı Bektaş'ı ve Kerbela'yı ziyaret edip hac vazifesini yerine getiren Pir Sultan'ın kurduğu bir köydür. Hac vazifesini ifa edenlerin köyü... 66 km'lik Tunceli – Pülümür karayolunun 63. km'sindeki Rabat köyünden sağa saparak 5 km. uzanan sarp ve dar vadinin bitiminde yer almaktadır. Vadiye doğru inen ve köyün batı kısmında yer alan zirveye Ali Baba dağı adı verilir ki bu ad Sivas'taki Pir Sultan'ın musahibinin de adıdır. Bugün bu ocağa sahiplik yapan ve kendilerini Pir Sultan evladı sayan Mehmet Çelebi Dede'ye göre, Hızır Paşa tarafından Dersim'e sürgün edilen Pir Sultan, Hacılı Köyü'nde mekân tutar. Evin inşası bitince tavanını ayakta tutacak cam ağacından sütünü Horasan'dan getirir. Beraberinde de üç asa bir de kapı ile...(Kapı, Pülümür 1917'de Rusya'nın işgaline uğradığında sökülüp götürülmüştür.)

Tek katlı olan Pir Sultan evi, cemevi olarak yüzyıllarca ocağın tütüğü, kazanların kaynadığı ve hizmetin görüldüğü mekândır. Duvarları ve tavan kaplamasındaki yoğun kararma yüzyılların esamesine delalettir. Dış duvarlar 1939 ve 1992 Erzincan depremlerinde hasar gördüğü için yeniden örülmüştür.

Rivayete göre 15 yıl Hacılı'da kalan Pir Sultan ikinci evliliğini burada yapar. Seyit Ahmet adında bir de oğlu olur. Bugünkü Hacılı'lı Pir Sultanlılar kendilerini Pir Sultan'nın oğlu Seyit Ahmet'in soyundan sayarlar. İlk eşini üç oğlu ve bir de kızını Sivas'ta bırakmak zorunda kalan Pir Sultan, bu ayrılığa daha fazla dayanamaz. Gerisin geri Sivas ellerine gider. "Hak yolu" dediği inançsal faaliyetlerine devam eder. Pir Sultan'ın Sivas'a geri geldiğini duyan Hızır Pasa, O'nu tutuklar ve zindana atar. Sonra Pir Sultan'a, "içinde <Sah> sözcüğü geçmeyen üç deme okuması halinde kendisini affedeceğini" söyler. Ama Pir Sultan'ın okuduğu her üç demede de "Sah" sözcüğü geçer. Bu tavrı üzerine Pir Sultan asılır.

Yazılı kaynaklara göre Pir Sultan'ın oğullarından Seyit Mehmet şehit olur ve mezarı Tokat'tadır. Seyitali Banaz'da yatar. Er Gayıp ise yine Dersim'de yatmaktadır.(2) M. Çelebi Dede'nin anlatıları da bu bilgilerle örtüşmektedir. M.Çelebi De-

de'ye göre; Er Gayıp Düzgün Baba'nın kendisidir. Ve Düzgün Dağı'nda yatar. (Bu anlatımı şimdilik metin dışı bırakıyoruz)

M. Çelebi Dede, Pir Sultan ile Munzur Baba Efsanesi arasında da ilişki kurmaktadır. Yine rivayete göre Erdebil yada Kerbela'yı ziyaret eden Pir Sultan'a hacda iken talibi ya da çobanı Munzur'un isteği üzerine Pir Sultan'ın eşi tarafından helva pişirilir. Helva Munzur tarafından belirli bir kap içinde hac yerindeki Pir Sultan'a ulaştırılır. Ve Munzur oracıkta kayıplara karışır. Hacdan dönüp Eğin'den Erzincan'ı takiben giden Kervan Yolu'ndan geçerken Munzur'dan Ovacık'a kadar giderek Pir Sultan'ı karşılar. Elinde bir bakraç süt ile... Pir Sultan kendisini karşılamaya ve elini öpmeye gelenlere hitaben; < burada eli öpülecek biri varsa o da Munzur'dur > der. Bunun üzerine Pir Sultan'ı karşılamaya gelenler Munzur'un elini öpmeye yönelirler. Ama Munzur elindeki süt bakracı ile kaçırır. Kaçarken attığı her adımda ve dökülen her damla süt yerinde gözelerden süt gibi su fışkırmaya başlar. O günden beri pir postunda oturan Pir Sultanlılar Seyit Munzurluların eline giderler. Erzincan ili Tercan ilçesi Başköy'de oturan Seyit Munzurlular hala Pir Sultanlıların pirleridir. Ama Pir Sultan'a olan saygıları gereği elini Pir Sultanlı taliplerine öptürmezler.

Bu efsane ile de örtüşen Pir Sultanlılar ve Seyit Munzurlular arasındaki tarihi pir-talip ilişkisi bugün hala devam etmektedir. Bu anlatım son zamanlarda birçok yazılı kaynaktan yanlış yorumlara neden olan yöredeki Munzur Efsanesi'nin değişik bir versiyonu olup efsaneye yeni bir boyut kazandırmaktadır.

Hacılı'daki Pir Sultan Ocağının Pülümür'de bir kısım Lolan (Lolu) Aşireti, Nazimiye'de Kimsorlular arasında, Erzincan – Tercan'da, Erzurum – Aşkale ve Muş – Varto'da talipleri bulunmaktadır. Pir Sultanlı Seyit Mehmet Dede'nin türbesi ise Varto'dadır. İbadet dili tamamen Türkçe olan bu ocağın taliplerinin dili ise Türkçe, Zazaca ve Kürtçe'dir.

Mehmet Çelebi Dede, soy şecerelerinin olduğunu ama Rus Harbi (1914-18) dönemindeki işgâlde bunu kaybettiklerini belirtmektedir. 1980'e kadar ocaklarında birçok elyazması, cönk ve diğer yol yolağa ait tarihi kitapların da olduğunu, ancak baskılar sonucu bu eserleri saklarken imha olduklarını eklemektedir. Sadece "Kumru" adlı Arap alfabesi ile yazılmış kitabın ocaklarında kaldığını ve bunu ise Muharrem ayında okuduklarını söylemektedir. Bu baskılara dair şu örneği de vermektedir: " Dedem Pülümür'e giderken <Kızılbaz sakalı bırakıyorsun> diyerek sakalının yarısını zorla kestirip köye geri çevirmişlerdi."

Babası Zeynel Dede ve yaşlı birçok köylünün eski yazıyı bildiklerini, bunu, okulun Pülümür'de bile olmadığı dönemlerde özel öğretmen tutarak sağladıklarını söylemektedir. Sivas'taki Pir Sultanlılarla 1970'li yıllara kadar kısıtlı da olsa bir ilişkisinin olduğundan söz etmektedir.

Bir zamanlar Zeynel Dede'nin bu ocakta Türkçe olarak yürüttüğü cemlere, Türkçe bilmeyen Kureyşan ve diğer ocaklara bağlı Kırmancki(Zazaca) konuşan çevrenin 7 köyünden insanlar da katılır ve büyük bir huşu ile cem atmosferini solurlardı. Ama şiddet eylemleri ve göç nedeniyle bölge adeta insansızlaşmıştır. Yüzyılların süreginin izlerinin görüldüğü Pir Sultan Evi'nde artık cem tutulmuyor. Beş-on yaşlı köylüyü köyde bir araya getirip samah tutturmak bile olası değildir.

Bölgede Avrupa ülkelerine olan işçi göçünün zirvede olduğu dönemde ve kırdaki sosyal ve iktisâdî yapı çözülmeye başlamasına rağmen, ocağa ev sahipliği yapan Zeynel Dede Almanya'da olan oğlu M. Çelebi Dede'yi Tunceli'ye geri çağırarak ocak faaliyetini yürütme görevini verir. Ve O'na şu vasiyette bulunur: " Oğul bu kutsal Pir Sultan Evi artık sana emanettir. Gün olur buralar terk edilirse sen bu ata ocağını terk etme. Ocağımızın ateşini har tut. Gün ola cem tutulacak kadar insan bir araya toplanmazsa ve yalnız kalırsan bile Hızır ayında mutlaka bu ata evinin kapısını açık tut. Ocağını tütür. İbadetini yap ve Hızır'ı çağır " der.

Hacılı Köyü mezarlığında bir kaç yüzyıllık mezar taşları vardır. Yazılı olanlar son yüzyıla ait olmalarına rağmen, yazısız, motif işlemeli olanlar ise bir kaç yüzyıllık geçmişe aittirler. Daha eski olan birçok mezar başı steli artık toprak zemine batmış durumdadır. Kamera kayıtlarımızda görülen Tunceli'de yaygın olan "Koç Mezarbaşı" taşlarına ise Hacılı'lı Pir Sultanlıların mezarlığında rastlanılmamaktadır.

Pir Sultanlılar İç Dersim'de (Tunceli) az sayıda talip çevresine sahip olmalarına ve bu bölgedeki talipleri sadece Zazaca ve Kürtçe dillerini konuşmalarına rağmen ibadetlerini tamamen Türkçe dili ile yaparlar. Garbi Dersim'de ise Sarı Salkut seyitleri de Zazaca ve Kürtçe konuşan taliplerine rağmen ibadetlerini yine Türkçe ile yapmaktadırlar. Her iki Türk dilli seyit ocağı da daha geniş talip çevresine sahip olan seyit ocakları ve talip çevrelerden büyük saygı görürler.

Yörede 1978 – 2007 yılları arasında yaptığımız alan araştırmalarında derlediğimiz 2500 halk ezgisinin yaratıcılığında bu Dersim'li ocakların rolü büyüktür.

Hacılı Köyü'ndeki Pir Sultan Ocağı'na dair ilginç tespitimiz sudur: 500 yıllık geçmişlerine rağmen, Pülümür ilçe merkezi ile bütün köyleri cumhuriyet öncesi, sonrası ve hâlâ Kırmancki (Zazaca) dilini konuşmalarına rağmen, derya içinde bir damla gibi duran Hacılı'lı Pir Sultanlıların asimile olmadan Türkçe dilini korumaları ilginç ve oldukça düşündürücüdür. 50 hanelik olan bu köyde sadece yaşlı insanların bir kısmı sınırlı Zazaca kelime dağarcıklarına sahiptir. Oysa Dersim'de dil değiştiren birçok oymağın varlığına rastlanılmaktadır. Bize göre bunun tek nedeni olmalıdır: Kutsal ocak mensubu olmaları, ibadet dillerinin Türkçe olması ve Pir Sultan gibi büyük şahsiyetin de şiir dilinin Türkçe olmasıdır. Buna dil olarak Türkçenin rolünü de eklemek gerekir. Bölgede uzun tarihi süreç

çinde kimi aşiret ve dini ocakların dil değiştirdiği bilinmektedir. Biz bu araştırmamızda şu an alanda var olan ocakların mevcut varlığı, ibadet dilleri ve yerleşik alanları ile karmaşık inanç trafiğini hedefledik; ancak bu sempozyumda sunumumuzu sadece Pir Sultan Ocağı ile sınırlı tutmaktayız. Bu inançsal oluşumun dil, tarih ve sosyolojik boyutu çalışma alanımızın dışındadır. Bunu konu ile ilgili diğer yakın disiplinlerin mutlaka incelemesi gerekir.

Bu ibadet evine dair bilgiler ilk kez bu bilgi şöleni vesilesi ile literatüre girmektedir. Bu mekânın korunması, son sahiplerinden konuya ilişkin bilgilerin daha detaylı derlenerek kayıtlara geçirilmesi gerekmektedir. Kültür Bakanlığı, Üniversiteler ve Alevi-Bektaşî kurumlarının bu tarihsel mirasa acilen sahip çıkmaları ve koruma altına almaları gerekmektedir. Ocağa dair bu bilgilerin diğer Pir Sultan Ocakları ve efsaneleri ve taifelerine dair bilgilerle mukayese edilmelidir.

KAYNAKLAR

- AVCI, Ali Haydar. (2006). Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal. Kitap Yay. İstanbul.
GÜR, Mehmet Hilmi. (1970). Pir Sultan Abdal'ın Mezarı. Türk Folk.Araş.Dergisi (Ekim).
CENGİZ, Daimî. (2006). Pir Sultan'ın İzinde. Folklor ve Etnografya. Sayı 3. Bakü.
ARSLANOĞLU, İbrahim. (1997). Pir Sultanlar. Can Yay. İstanbul.